

KİTABI DEDE GORGUD'UN POETİK MÜHİTİNDE BİR DAHA “DELİ DOMRUL BOYU” HAGGINDA

Behlul ABDULLA

Abidede haggında çoh danışılan boylardan biri “Duha Goca oğlu Deli Domrul boyu”dur. Evvelce boyun lap mühteser mezmunu ile tanış olag: Deli Domrul bir guru çay üstünden körpü salır. Körpünü keçenden 33, keçmeyenden döye döye 40 akça alır. Bir gün körpünün yanında düşmüş obada cavan oğlan hastalanıp ölür. Deli Domrula bildirilir ki, bu cavan oğlanı öldüren Ezrayıldır. Deli Domrul “al ganadlı Ezrayıl”la vuruşa başlayır. İsteyir ki, cavanın canını geri alsın. Neticede meğlub olub aman isteyir. Allahın buyuruğu ile Ezrayıl ondan öz canının yerine başga can vermeyi teleb eleyir.

Deli Domrul ata - anasının canını boyun olur. Amma ata da , ana da “dünya şirin, can عزیز” deyib oğullarının isteyini redd edirlər. Deli Domrulun hanımı ise “menim canım senin canına gurban olsun” deyerek canının alınmasına razılığ verir. İşi bele gören Deli Domrul Tanrıya yalvarır ki, onların ikisinin de canını bir yerde alsın. Allah cavanları bağışlayıb heresine yüz gırh il ömür verir. Deli Domrulun yaşı ötmüş ata-anasını öldürmeyi Ezrayıla emr eleyir. “Kitabi Dede Gorgud”u araşdıranların da dediyi kimi, açıg-aydın görünür ki, boy doğrudan-doğruya iki ayrı ayrı mövzunun vahid süjet hettinde birleşmesi yolu ile yaranmışdır. Bu meseleye tohunan ve eposun en mükemmel tedgigatçılarında olan prof. Memmed Hüseyin Tehmasib yazıb ki, “Bunlardan biri allaha, göylere asilik, ikincisi ise arvadın öz erine sedageti, mehebbeti, onun yolunda her şeyi, hetta özünü de gurban vermeye hazır olduğunu tesvir eden gadın fedakarlığı mövzusudur.”¹

M. H. Tehmasib, hemçinin, özünden evvelki tedgigatçılardan V. V. Bartold ve V. M. Jirmunskinin fikirlerine şerik çıkarag “Deli Domrul”un “Kitabi Dede Gorgud”a sonradan elave edilmesi genaetinde de olmuşdur. O, boydaki islami çizgileri destançının gondarması bilmişdir. Alimin fikrine göre, bu boyun behrelendiyi gaynag - daha gedim boy, efsane, yahud esatir allaha asilik, ona elani-herb şeklinde imiş. Ondan istifade ile yaranmış bugünkü “Deli Domrul” ise öz selefinin tamamilə eksine olarag allaha asiliyi allaha mü’tilik ile evez elemiş dini teblig dastanıdır. Gedim variantda allaha asi kesilen, “al ganadlı Ezrayılı” saymayan, onu öldürüb” yahşı yigidleri hilas etmek” isteyen bu meğrur genç yeni dastanda “ bir guru çay üstünde

¹ M. H. Tehmasib, "Dastanlarımızın bir növü haggında", *Azerbaycan şifahi halg edebbiyatına dair tedgigler*, 4. kitab. B, Elm, 1979, s. 4.

körpü yapıdırı keçenden otuz dogguz, keçmeyenden döye-döye gırh akça alan yelbeyin, avam, cahil, nadan bir delisov şekline salınmış, alçaldılmış, miskinleştirilmişdir. Boyun son variantını işleyen dastañı - Ozan onu ele bir hala getirib çıharır ki, ahırda o, öz *ganmazlığını, nadanlığını*² “derk” edir.³

Ele burada ustadım, müellimin “mentig Tehmasib”in mentigi sillagizminde, hemişe telebesi galmag ve bununla fehr etmek şerti ile, müeyyen uyğunsuzlug görürük. Ustad öz yetiştirmelerine “elmde mühakime fakta söykenmelidir”, dediği halde, özünün dediklerinde mehiz bu detaldan yan sovuşulub. Bele ki, “Deli Domrul” boyunun gedimlerde “allaha asilik” mezmunlu variantı olub fikri hegiget yoh, ferziyyedir. Ele, deyesen, professör özü de özünün bu dediğine inanmadığı için hemin “orijinal” eseri gah boy, gah efsane, gah da esatir adlandırmışdır. Amma fakt budur ki, olan nesnenin konkret de adı olar.

İkincisi, boyda Deli Domrul özü e’tiraf edir ki, Ezrayıla garşı çıhmasına, heteren - peteren danışmasına sebeb şerab içmesi olub. Amma ayıg olduğu vaht biz görürük ki, onun danışığı mühakimesi tam normal seciyye daşıyır. Allaha asilik yoh, islam dinine, uca tanrının birliyyine, vahidiyyine inamına göre ise ona “yelbeyin, avam, cahil, nadan bir delisov” “alçaldılmış”, “cılızlaşdırılmış”, “ganmaz” yarlıgları yapışdırmag en azı insafsızlığıdır.

“Yeni dastan”, “yad süjet” ehvalatı da bize müemmalı görünür. Bes çayır tek yayılan bu fikirin kökü hardandır? Abidenin ohucu araştırmacılara çatdırılmasında ölçüye sıgmaz hidmeti olmuş akademik V. V. Bartold deyib ki, “Deli Domrul” ve “Ganturalı” boylarının süjeti “Kitabi Dede Gorgud”a kenardan getirilib⁴ Akademik bu fikrini onunla esaslandırır ki, “Ganturalı”da da, “Deli Domrul”da da başga boylardaki hanlar hanı Bayandır han, Gazan han ve diğer iştirakçılar yohdur. Gelin, bu fikirin doğruluğunu yohlayag. Birincisi, Bayandır hanla Gazan hanın adları “Ganturalı” boyunda keçmir. Amma burada ele adlar da var ki, başga boylarda onlara tuş olmurug. Boydan ohuyurug: “Oğuzda dörd yigit nigabla gezerdi. Biri Ganturalı, biri Gara Çekur ve oğlu Girgunug ve boz ayğırly Beyrek”. Demeli, akademik dediğinden fergli olarak bu boyda başga boylardan tanıdığımız Bamsı Beyreyin de adı keçir. Fikir verdinizse bu boydaki Gara Çekur ve oğlu Girgunug da ele bele igidlerden deyiller. Burada açığ-aşkar bildirilir ki, Oğuzda vur-tut cemi dörd bahadır ad-sanına göre nigabla gezermiş. Onlardan da ikisi Gara Çekurla oğlu Girgunugdur. Çoh olsun ki, onlarında, Bamsı Beyrek, Ganturalı kimi, adlarına hele yazıya alınmamış boylar olub ve yahud da hemin boylar indiyedek bize belli değil. Amma bilindiği tek, sözü geden bu alpların adları “Ganturalı” boyundan başga, heç bir yerde çekilmir.

“Kitabi Dede Gorgud”daki diğer boyların, demek olar ki, hamısında kafirlerle döyüş - vuruş hetti aparıcıdır. Oğuz beyleri ellikle bunlarla vuruşduğundan, tebi

² İtalikler bizimdir. B.A.

³ M. H. Tahmasib, Adı hatırlanan eseri, s. 5.

⁴ V. V. Bartold, *Turetskiy epos i Kavkaz v Knige moyego Deda Korkuta*, M.-L., 1962.

olarak, adları da tez - tez tekrar olunur. Amma, esasen, meşet fonunda cereyan eden "Ganturalı"yla "Deli Domrul" da meğsed ve ideya tamamiyle ayrıdır. Burada beylerin iştirakına ele bir ehtiyac yohdur ki, hüner, gehremanlıg göstereyinler ve bu sebebden adları hemin boylara da düşsün.

Nehayet, "Kitabı Dede Gorgud"daki her boyun ayrılıgda müstegil bir "Oğuzname" olması fikri döne-döne deyilib. Bele oldugda eyni adların bütün "Oğuzname"lerden mütleg keçmesi o geder de zeruri deyil. Hele onu demirik ki, bütün başga boyların iştirakçısı olan Dede Gorgud ele bu iki boyun sonunda da gelib öz öyüdünesihetlerini söyleyir.

V. M. Jirmunski "Deli Domrul"daki süjetin hardan-hara dolanması heritesini çizmağa se'y göstermişdir.⁵ Folklor örneklerine bu sayag münasibetde olanlara en tutarlı cevabı ele yine de M. H. Tehmasib özü vermişdir. Hemin cavab beledir: "Hep hansı bir eserin⁶ bir halg içerisinde çoh gedimlerden defelerle toplanması, yazıya alınması, heç de o eserin hemin halga olması demek deyildir. Elece de her hansı bir eserin bir halgda toplanılıp yazıya alınmaması heç de hemin eserin halgda olmadığının sübut etmir".⁷

Demeli, ele bu sonuncu mülahize "Deli Domrul"un islamdan çoh-çoh gabag" allaha, göylere asilik mövzulu variantını sual altında sahlayır.

Prof. M. Seyidov da "Deli Domrul"un mövzu ve süjetine münasibetde sözünü açdığımız müelliflerin dediklerine reğbetle yanaşmışdır. Amma o, bu meselede fikrinin şüheli olacağından ehtiyat etmiş ve "deyesen" kelmesini işletmekle ehtimal yolunu seçmişdir. Alim "er üçün öz canın veren arvad" mövzusuna nogayların Çora-Batır haggındaki efanesinde tuş gelmiş M. A. Falevin" olabilsin ki, bu mövzu türk menşelidir" dediklerini esas alaraq "Domrul boyu mövzusu türk dilli halglar arasında az-çoh değişiklikle yaranmışdır" deyir. Ve daha daha sonra bildirir ki, "Deyesen, Gafgazda eradan gabag yaşamış türkdilli gebile birleşmelerinin yanına eskiden vahtaşırı gohum gebileler gelerek özleri ile Çora-Batır // Deli Domrul mövzusunu, süjetini de getirmiş ve burada onlar Yunan-Bizans neğmeleri ile seslenmiş, garşılaşmış ve öz feallığını, özümlüyünü sahlamışdır.

Deli Domrulu gam-şaman medeniyetinin yetişdirmesi bilen Mirali Seyidov da boyun M. H. Tehmasibin hatırlatdığı "ilkin variant"ından söz açır ve deyir ki, "yaşarılığın belirtisi" olan Deli Domrulu" Sonralar islam, olabilsin hristian / B. A. / dini onu tanrı garşısında boyun eymeye mecbur etmişdir. Ahı, eserin az gala sonuna kimi Deli Domrul Ezrayilla vuruşur. Ezrayıl öz - özlüyünde heçdir. O, Allahın iradesini yerine yetiren simasızdır, iradesizdir. Allahın hesabına meydan sulayır".⁸

⁵ Bak: V. V. Bartold, Adı hatırlanan eseri.

⁶ Söhbət folklor esinden gedir. B.A.

⁷ M. H. Tehmasib, *Hatırlanan yazısı*, s. 7.

⁸ M. Seyidov, *Azerbaycan halğının soy kökünü düşünürken*, B. Yazıcı, 1989, s. 438- 441.

Sözün açtığıımız meselede “Oğuzların gehramanlığı eposu” adlı monumental monografyanın müellifi H. Koroglunun fikrini yada salmağı yararlı bilirik. O, yazır: “Deli Domrul” Oğuzların müselmanlığı gebul etdikleri vahtlarda yaranıb”.⁹

Zennimizce, fikirlerini misal getirdiyimiz müellifler folklor, hüsusen destan poetikasına mehsus vacib bir yönü gederince deyerlendirmeyibler. Bele ki, hecmce büyük-kiçikliyinden asılı olmayarag her bir folklor örneğini, o sıradan dastanın yaranma tarihi ile formalaşma, yazıya alınma tarihi eyni deyil. Danılmaz doğrulugdur ki, dastan ilkin yaranışından sonra meclislerde ifa olundukça, danışıldıkça ele o meclisin ovgatına uygun yönleri, bir sıra görüşleri de öz canına hopdurur.” Kitabi dede Gorgud”daki bütün boylarda da bu “heta”dan yan sovuşmayıb.

Bütün bu söhbetlerden sonra, yegin ki, bilavasite boyun özüne müracıet etmekle meselenin düzgün mahiyyetini öğrenmek olar. Biz arhada boyun kısa mezmunu ile tanış oldug ve körpü yanındaki çavanın ölmesine bais Ezrayılın olmasını Deli Domrulun da bildiyini öyrendik. Bu megamda Deli Domrul deyir:

Mere, Azrayıl dediyiniz ne kişidir kim, adamın canını alır? Ya gadir Allah, BİRLİYİN, VARLIĞIN, HEGGİÇÜN/ Ferglendirme bizimdir- B.A. / Ezrayılı benim gözüme göstergil! Savaşım, çekişim, direşim, yahşı yiğidin canını gurtarayım. Bir dehi yahşı yiğidin canını almaya dedi, gayıtdı, döndü. Deli Domrul evine geldi. Hagg taalaya Domrulun sözü hoş gelmedi.

Bah, bah! Mere, deli gavat benim birliyimi bilmez, birliyime şükür gılmaz. Menim ulu dergahımda gezemenlik eleyir dedi. Ezrayıla buyurugeledi kim:

Ya Ezrayıl! Var ol deli gavatın gözüne görüngil! Benizini saraltğıl! dedi. Canını hırlatğıl, alğıl! dedi.

Örnek olarak verdiğimiz bu parçada bize müemmal görünen nögteler vardır. Sual olunur ki, bu başı batmamış Deli Domrul ahı ne dedi ki, adil, rehman bildiyi Allahın hoşuna gelmedi, ona gezebi tutdu? Biz gördük ki, Deli Domrul ulu tanrıya lap ilk müracetinde “Ya gadir allah, birliyin, varlığın, heggiçün” deyir. demeli, Deli Domrul tanrının varlığını, birliyini, vahidliyini, hagg sahibi olmasını bilir. Ve bunun doğrudan da bele olmasını indice yine göreceyik. Amma nedense, hagg taala Deli Domrulu” deli gavat” adlandırıp benim birliyimi bilmez”, “dergahımda gezemenlik eleyir” söyleyir. İnsaf da dinin yarısıdır. Ahı, getirdiyimiz nümunedey ümumiyyetle, boyda bele bir söz, fikir yokdur. Hem de deyek ki, Deli Domrul çavanın ölümünde sebepkar Allahı bilmir. Bu hagda tesevvürü de hele yohdur. O, bunu Ezrayılın işi sayır. Ele boyda da Deli Domrul Ezrayıldan:

-Bu yahşı yigitlerin canını senmi alırsan? -deye soruşduğda Ezrayıl esil hegigeti, yeni bunun Allahın emri olduğunu demir. Döşüne döyüb adamların canını” -”Evet, men alıram”,- cavabını verir. Bundan sonraki megamlarda Deli Domrul Ezrayılla cenke başlamag niyyetine düşür. Deyek ki, bu “cenk” meselesinde de günah ağacının bir ucu Ezrayılın elindedir. O, kor-kor, gör-gör Allahın emrini pozur. Ahı

⁹ H. Koroglu, *Oguzskiy geroişeskiy epos*, M. Nauka, 1976, s. 124.

Allahtaala ona Deli Domrulu öldürmek emrini vermişti. Amma bu saggalçığı ağca, göz cimesi cenge" çoh "heybetli" goca Ezrayıl Allahın tapşırığını yerine yetirmek evezine, özünden pestahlar açır. Deli Domrulu döyüşe sesleyir. Vuruşda uduzan Deli Domrul Ezrayıldan imdad isteyir. Ve hetta, arhada hatırladığımız tek, deyir ki, şerablı olduğumdan ne dediyimi bilmemişem. Hem de yine bilmir ki, onun alnına ölüm yazısını gadir tanrı özü yazıb, Menzerenin tam aydınlığı üçün yine de ele boyun özüne müracieti daha yararlı sayır:

Ezrayıl aydır:

-Mere, deli gavat! Mene niye yalvarırsan? Allah talaya yalvar! Menim elimde ne var? Men dehi bir yumuş oğlanam, - dedi.

Deli Domrul aydır:

-Ya pes can veren, can alan allah taladırmı? / Demeli, bizim fikrimiz gerçekleşdi. Deli Domrul yalnız indi bildi ki, sen deme, can verib, can alan Allah taala imiş/.

-Beli odur - dedi.

Döndü Ezrayıla:

-Ya pes, -sen ne ilmekli gadasan? Sen aradan çıggıl! Men allahtaala ile heberleşim - dedi.

Bundan sonra Deli Domrul özünü göye tutub:

Ucalardan ucasan!

Kimse bilmez necesen!

Görklü tanrı!

Neçe cahiller seni göyde arar, yerde ister,

Sen hud möminler gönlündesen!

Daim duran cabbar tanrı!

Bagi galan Settar tanrı!

Menim canım alır olsan, sen alğıl!

Ezrayılı almağa goymağıl!-

diye Allaha müraciet eleyir.

Bu örnekten hem de bir dah aydın olur ki, Deli Domrul başgalarının dediği kimi, heç de cahil deyil. Eksine o özü Tarının mekansızlığına şüphe ile yanaşıb onu mekanlı bilmek isteyenleri cahil adlandırır.

"Mömin" Deli Domrulun sözleri Cabbar, Settar tanrıya hoş gelir. Ezrayıla buyurur ki, Deli Domrul " can yerine can bulsun, onun canı azad olsun".

Boyun mezmunundan bilirik ki, Deli Domrulun ata - anası öz canlarını oğullarına gızırğanırlar. Bu ise onun hanımı razılığ verir. Allahtaala da öz böyük-lüyü, adil ve rehmanlığı hatirine cavanları bağışlayır.

Belelikle, boyla bağlı bura geder dediklerimizden biz bu genaetdeyik ki, "Deli Domrul" ne "din eleyhine" çevrilmiş her hansı bir örnek esasında formalaşib, ne de "dini tebliğ" namine yaradılıb. Bu sadece olarak, Oęuzlarda Allahın ucalığını, vahidliyini, sonraki zamanlarda islami enenelerin geniş yayılmağa başladığını, tanrı meleklerinden bilinen Ezrayılın mövgeyini tanıtmagla bağlı elametleri özünde eks etdiren, yaşadan, "Kitabi Dede Gorgud" boyları sırasında mehsusi yeri olan orijinal ve gedim bir dastandır.